

Археологический Сборник, I (Эпоха камня) publicat de Muzeul Ermitaj, Leningrad, I, 1959, 201 pag.

Semnalăm atenției arheologilor apariția unei noi publicații sovietice de specialitate, *Археологический Сборник*. Această îngrijită culegere de studii se tipărește de către Muzeul Ermitaj din Leningrad sub redacția profesorului M. I. Artamonov și a unui colectiv de redacție. Conducerea Muzeului Ermitaj, cel mai vechi muzeu din Uniunea Sovietică, fondat cu peste 100 de ani în urmă, consideră ca o datorie a sa de prim ordin, publicarea științifică a materialelor arheologice mai vechi și mai noi, pe care le are în păstrare.

De fapt, se reia astfel o tradiție deja existentă, fiind cunoscute publicațiile Muzeului Ermitaj pînă la cel de-al doilea război mondial, care, din motive obiective, nu au putut avea o apariție regulată.

În această revistă se vor publica atît vechile fonduri cît și materialele rezultate din noile campanii de săpături, care se întreprind în fiecare an sub auspiciile Muzeului. Primul volum pe anul 1959 conține 201 pagini ca și numeroase desene și fotografii, fiind publicat în condiții tehnografice excelente. Acest prim fascicul este dedicat în întregime epocii pietrei, cuprinzînd trei studii importante și anume: M. Z. Panicikina, *Nucleele paleolitice*, p. 7—77, cu 34 pl. în text; A. D. Stoliar, *Primul cimitir mezolitic de la Vasilevski*, p. 78—158, cu 30 fig. în

text și cu un supliment: *Cercetarea celui de-al treilea cimitir de la Vasilevski și studiul înmormintărilor izolate din raionul Vasilevski*; p. 159—165 și 3 fig. în text; E. K. Cernîș, *Așezarea cu mai multe straturi de cultură din satul Peciora pe Bugul de sud*, p. 166—201, cu 26 fig. în text.

Studiul M. Z. Panicikinei asupra nucleelor, *Палеолитические нуклеусы*, are un evident caracter monografic, fiind primul de acest fel în literatura de specialitate. Autoarea analizează în detaliu tehnica cîplirii silixului ca și procesul de evoluție a acestei tehnici de-a lungul perioadelor paleolitice; de la protochellean, Chelléan, Acheuléan timpuriu, Acheuléan dezvoltat și tardiv la Mousterian și pînă la paleoliticul superior inclusiv. Pe lîngă analiza foarte minuțioasă a acestei categorii de obiecte, autoarea nu neglijează nici problema evoluției paralele a omului comunei primitive în funcție și în raport direct cu această activitate de făuritor de unelte.

În studiul următor, *Первый Васильевский мезолитический могильник*, A. D. Stoliar publică importante rezultate ale cercetărilor sale asupra unei anumite categorii de monumente arheologice—necropole mezolitice — din regiunile europene de sud ale U.R.S.S. Autorul se bazează în studiul său pe materialele noi, provenind din cimitirul nr. 1, descoperit pe malul stîng al Niprului, în vecinătatea satului Vasilevski, r. Sinelinikovo, ținutul Dnepropetrovsk, dar în același timp analizează și alte materiale mai vechi, deja cunoscute. Această necropolă

a fost săpată în anul 1953, în cadrul expediției arheologice de sub conducerea prof. P. P. Efimenko. Între anii 1952—1955 s-au găsit în regiunile Dneprovskoe-Nadporojie, trei necropole mezolitice, înctă această regiune a devenit al doilea centru pentru descoperirea mormintelor străvechi, pe lângă cel clasic de la Kostenki-Borșevo, unde această categorie de morminte începe din paleoliticul superior. Într-adevăr, de unde plină la descoperirile celor trei necropole mezolitice din reg. D.N. se cunoșteau numai mormintele de acest fel din Crimeia, de la Fatima Koba și Murzak-Koba, azi se cunosc pe țărmlul înalt al Niprului, în regiunea vestitelor praguri și cataracte ale fluviului, peste 90 de morminte contemporane cu acele din Crimeia. A. D. Stoliar studiază complexul arheologic nr. 1 de la Vasilevski cu o metodă riguroasă, folosind și datele antropologice necesare (p. 135—138). Mormintele mezolitice din cimitirul nr. 1 de lângă satul Vasilevski s-au găsit în general în partea superioară a stratului de loess, de culoare gălbuie deschis, ceea ce reprezintă, în medie, o adncime între 1,50—1,75 m—deși unele schelete au fost găsite și la adncimea de 2,25 m. După poziția scheletelor, care este aceea chircită (cu minile aduse spre față) uneori foarte strînsă (cu genunchii la gură), iar alte ori mai destinsă, autorul le împarte în trei grupe pe baza cărora va încerca să stabilească și unele diferențieri cronologice. Se observă, de asemenea, că unele schelete sînt întregi și că din altele lipsesc unele părți, ceea ce presupune anumite practici rituale. Tot astfel este evident că unele cadavre au fost depuse chiar pe solul vechi de locuire, pe cînd pentru altele au fost săpate gropi. Unele morminte sînt colective; iar altele se deosebesc prin faptul că s-a găsit în ele și o cru-roșu. Unele de silex, tipic mezolitice (trapeze și semilună) ca și scoici au fost găsite atît pe lângă schelete cît și pe solul străvechi de locuire, plină la adncimea de 2,10 m. Concluzia ultimă la care ajunge autorul acestui documentat studiu este că monumentele me-

zolitice din regiunea Nadporojie de pe Nipru, exprimate mai ales prin necropole, ca și prin morminte izolate, trebuie considerate ca aparținînd unei zone periferice a întinsei provincii culturale mediterano-africane. În aceeași regiune, pe stînga Niprului, s-au găsit și trei necropole aparținînd epocii neolitice timpurii: nr. 4, 5 și 6 — ultimele aflîndu-se în dreptul satului Marievka. Aceste complexe vechi neolitice reprezintă o cultură unitară, care în totalitatea ei indică proveniența etnică a triburilor respective dintr-o regiune situată în spre nord. Părerea autorului este că neoliticul local se datorește unor grupe protoeuropene, care pornind din regiunile de silvo-stepă din nordul R.S.S. Ucrainene, au ajuns aci, înglobînd în formația lor și elementele preexistente de caracter sudic. Deși aceasta este deocamdată numai o ipoteză, fără îndoială că lucrarea aduce un nou punct de vedere și un aport științific de o semnificație deosebită pentru înțelegerea perioadei de trecere de la paleolitic la epoca neolitică timpurie, în regiunile europene de sud ale U.R.S.S.

În cel de-al treilea studiu, *Многослойный памятник у с. Печоры на южном Буге*, E. K. Cernîș prezintă așezarea neolitică tripoliană, cu două straturi de cultură, de lângă satul Peciora, r. Spikovsk, ținutul Vinița, situată în bazinul superior al Bugului de sud. Așezarea a fost identificată încă din anul 1947, în cadrul expediției arheologice din Podolia de sud, de sub conducerea profesorului M. I. Artamonov. Săpăturile s-au efectuat în anul următor, 1948. Primul strat de cultură aparține fazei vechi Tripolie A (= Precucuteni III) și este datat de autoare la începutul mileniului III î.e.n. Al doilea strat de cultură, care suprapune pe primul, este evident mai nou, aparținînd fazei Tripolie C II = Gorodsk-Usatovo, după periodizarea T. Passek, datînd de la începutul mileniului II î.e.n. Pe teritoriul patriei noastre acestei faze îi corespunde, precum se știe, cultura de caracter păstoresc Horodiștea-Foltești din Moldova. Deasupra stratului al doilea de cultură s-au găsit și

resturi din epoca feudală, fapt care se datorește desigur și poziției naturale a locului, prielnică pentru așezare: un pinten de deal înalt, situat pe țărmul drept al Bugului. Autoarea analizează și descrie inventarul ambelor straturi de cultură de la Peciora. Pe baza unor particularități de caracter local, stratul inferior este atribuit grupei culturale a Bugului de sud. Autoarea nu stabilește însă și relațiile acestei grupe cu regiunile din vest, de pildă din R. P. Română, unde în mil. III î.e.n. se dezvoltă aceeași cultură, cunoscută sub denumirea de Precucuteni III. Interesul pe care îl prezintă acest studiu constă în primul rând în datele noi pe care le aduce autoarea pentru cunoașterea fazei Tripolie A, cît și în faptul că Peciora este una dintre puținele așezări cu straturi de cultură suprapuse din R.S.S. Ucraineană. Întrucît acest ultim studiu prezintă pentru noi un interes deosebit, vom reveni asupra lui în chip special, printr-o recenzie.

*

Pentru numerele viitoare ale acestei publicații, care se găsesc deja sub tipar, sînt anunțate studii despre epoca *scito-sarmată*, ca și articole în legătură cu problemele de arheologie din Siberia și din Orientul Apropiat.

Cunoașterea unor materiale arheologice ca acelea cuprinse în primul număr al publicației Muzeului Ermitaj ne sînt de un real ajutor pentru lămurirea diferitelor probleme de istorie străveche care se pun concomitent și pentru regiunile patriei noastre. Într-adevăr, vecinătatea geografică, nemijlocită, dintre țara noastră și U.R.S.S., cît și caracterul unitar, pe spații întinse, al culturilor străvechi din centrul și răsăritul Europei, explică existența acestor probleme comune în domeniul arheologiei. De aceea așteptăm cu tot interesul viitoarele numere ale revistei *Археологический Сборник*, despre care nu ne îndoiim că va ocupa un loc de seamă în literatura arheologică.

Hortensia Dumitrescu

ZLATKA MORFOVA, *Briques et tuiles à estampilles d'Ulpius Oescus*, în *Latomus*, XVIII, 3, 1959, p. 640—648, 2 fig.

Folosindu-se de materialul descoperit, atît de misiunea italiană în anii 1940—1941, precum și de noile cercetări ale Muzeului național bulgar făcute la Oescus (Ghighen), în anii 1948—1949, Zlatka Morfova publică țiglele și cărămizile cu ștampile, provenite din atelierele militare ale legiunilor V Macedonica, I Italica și XI Claudia, precum și un număr mai restrîns ieșite din ateliere civile.

Cele mai numeroase cărămizi și țigle aparțin legiunii V Macedonica—148 de bucăți—, 7 legiunii XI Claudia și 28 legiunii I Italica (fig. 1). Din prima fază — sec. I — începutul sec. II — găsim, într-un număr destul de redus, atît pe țigle, cît și pe cărămizi, două ștampile cu grijă lucrate: LEGVMAC — LEG(ionis) V MAC(edonicae) — asemănătoare cu cele de la Bogata de Mureș (CIL, III, 8066d), Drajna de Sus (Frova, *op. cit.*, p. 22) și LEGVMC — LEG(ionis) V M(a)C(edonicae) — împodobită, între litere, cu imaginea în relief a unui vultur, cu capul întors spre dreapta, la fel cu acela de pe monedele lui Gallienus.

Din a doua fază — după 271, pînă în secolul V — se găsesc ștampilele:

a) LVMOES -- L(egionis) V M(acedonicae) OES (co) -- ca și la Sucidava o ștampilă dreaptă și îngrijită, alta răsturnată și mai grosolană.

b) PRLVMOES — PR (aefectus)? L(egionis) V M(acedonicae) OES(co) — o mare cantitate. Lectura PR — Praefectus, praedia, praefectura, praepositus — îndelung discutată, în legătură cu propunerea lui D. Tudor de a se citi praefectura. Autoarea este de părere că titlul de praefectus este cel mai acceptabil, el fiind în armonie cu epoca și cu *Notitia Dignitatum*. De altfel și D. Tudor în ultima sa lucrare — *Ollenia romană* — nu mai susține lectura praefectura (p. 87). Cît privește celelalte variante ale ștam-

pilelor de acest tip, multe descoperite și la Sucidava = PRVAR, PRRIPVAR, PRLV-MOS și PPRIPVAR, — se pot citi: PR(aefectus) VAR(iniae), PR(aefectus) RIP(ae) VAR(iniae), PR(aefectus) L(egionis) V M(acedoniae) OES(co) și PR(ae)P(ositus) RIP(ae) VAR(iniae);

c) PRLVMVTO — PR(aefectus)? L(egionis) V M(acedonicae) UTO — exemplare găsite în unul din turnurile incintei de la Oescus, probabil că la zidirea lui a luat parte și unitatea, care își avea cartierul în castelul de la UTUM, situat la gura râului Vit. S-au găsit și la Sucidava (*Olenia romană*, p. 87, nr. 176);

d) PRELVM — PRE(fectus)? L(egionis) V M(acedonicae) — E, L și V și M în legătură, ștampilă negativă;

e) PROE — PR(aefectus)? OE(sco) — ca și PRVAR, pe un singur fragment de țiglă.

Numărul mare de cărămizi și țigle cu indicația OES (co) indică faptul că și la Oescus au fost mari fabrici de țiglă și cărămidă, nu numai la Sucidava.

Aceste ștampile ale legiunii V Macedonica coroborate cu date din *Notitia Dignitatum* (XLII, 9 și 31, 5, 32, 39, 33) aduc o precizare în privința localităților, unde erau cantonate detașamentele acestei unități, în regiunea Oescus: cartierul general, la Oescus, unde se găsește în această a doua fază a doua incintă a orașului și unde staționa și un *Auxilium Martensium* (*Not. Dig.*); cohorta III a legiunii V Mac. era staționată la *Sucidava*, așa cum arată numărul mare de cărămizi cu ștampile (LMV CORS III, *CIL*, III, 12523 și *Olenia romană*, p. 87—88). Tot aci era și cohorta IV, după descoperirile mai recente (LEGVMC III, *Olenia romană*, p. 88, *SE*, 169); la *Variana* sau *Varinia* (cum arată ștampilele) era sediul unui detașament — *Cuneus equitum Dalmatarum* — cum dovedesc și ruinele castellumului din apropierea satului Lescovetz, la est de Orjahovo; la *Cebzus*, situat la gura râului cu același nume, se afla o altă unitate de cavalerie, *Cuneus equitum scutariorum*; existau detașamente ale legiunii și la *Utus*

(sau *Utum*), pe malul stîng al râului cu același nume, unde era un *Equitum numerus Constantini* — EQNC, la *Sucidava* — și la *Valeriana*, așezată pe drumul principal roman, lângă Dolni Vadin (fig. 2).

De la legiunea I Italica, al cărei cartier general era la *Novae* (lângă *Șiștov*) s-au găsit multe ștampile, puțin deosebite între ele: LEG I ITAL — LEG(ionis) I ITAL(icae), iar de la legiunea XI Claudia, care împreună cu legiunea I Italica formează garnizoana permanentă a Moesiei Inferioare, începînd cu secolul II al .e.n., s-au descoperit numai cîteva exemplare: LEGXICPF — LEG(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis).

Aceste interesante precizări ale Z. Morfova puse în legătură cu cercetările de la noi, îndeosebi ale lui D. Tudor, pot lămuri multe probleme și pot fi un îndemn pentru alte studii în legătură cu ștampilele de pe cărămizi, țigle și lucerne din Dacia.

Ion Berciu

CH. DELVOYE, *Recherches récentes sur les origines de la basilique paléochrétienne*, în *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, t. XIV (1954—1957), Bruxelles, 1957, p. 205—228.

Acest documentat studiu este un bilanț al cercetărilor cu privire la o problemă de arhitectură mult dezbătută.

Pentru prima oară în secolul al XV-lea arhitectul florentin L. B. Alberti deriva bazilica paleocreștină din bazilica romană. Abia după patru secole, în anul 1846, A. Zestermann aducea cele dintîi obiecții împotriva teoriei lui Alberti. După aceea s-au născut ipotezele care puneau bazilica paleocreștină în legătură cu diferite alte construcții, cum sînt: casa romană, bazilicile din casele particulare, templul din Ierusalim,

sinagogile iudaice, capelele funerare din catacombe etc., ori care vedeau în aceasta o creație originală, cerută de nevoile liturgice. Insuficiențele fiecăreia dintre ipotezele menționate au dus pe unii cercetători la adoptarea unei poziții eclectică, după care bazilica paleocreștină ar fi rezultat din combinarea unor elemente diferite: sala longitudinală ar fi fost împrumutată de la bazilica civilă, absida de la monumente religioase sau funerare, atriul de la casa greco-romană ș.a.m.d.

Conceptiile eclectică despre originea bazilicii paleocreștine au fost înlăturare de W. von Sybel și Gabriel Leroux, care considerau această construcție o variantă a sălii de adunare de plan bazilical, adaptată cultului creștin. Pornind de la ideea că arta paleocreștină nu e decât un aspect al artei antice, ultimul conchidea că bazilicile păgână și creștină nu sînt decât produse ale uneia și aceleiași arte. Tipul de construcție longitudinală cu trei nave aparținea, după G. Leroux, tuturor arhitecților antichității. Descoperirea bazilicii de la Porta Maggiore, din Roma (sec. I e.n.), confirma din plin această teorie și făcea pe G. Giovannoni să constate că arhitecții bazilicii paleocreștine din secolul al IV-lea n-au făcut altceva decât să folosească un plan arhitectonic constituit la Roma cu cîteva secole mai înainte, avînd destinații multiple și fiind larg răspîndit în cuprinsul imperiului roman. Arhitectul și arheologul italian vedea lucrurile just, dar greșea socotind numai Roma centrul din care s-a răspîndit bazilica paleocreștină, ale cărei variante indică mai multe prototipuri și centre de origine a acesteia.

În chip deosebit a atras atenția, prin ingeniozitatea sa, teoria mai nouă a arhitectului și arheologului danez Ejnar Dyggve, cu privire la așa-numita *basilica discoperta*. După această teorie, bazilica paleocreștină ar fi rezultat din contopirea sălii de adunări, de plan dreptunghiular și fără absidă, cu bazilica funerară fără acoperiș, influențată la rîndul său de planul unor palate imperiale. Fuziunea celor două categorii de construcții

ar fi avut loc în momentul în care cultul funerar practicat *extra muros* s-a contopit cu cel obișnuit, din locașurile de cult aflate în interiorul cetăților. Teoria, ori, mai bine zis, teoriile lui E. Dyggve au întîmpinat o puternică opoziție din partea mai multor specialiști, care au ajuns la concluzia că *basilica discoperta* nu e atestată sigur nici de izvoare, nici de monumente. Curțile descoperite, mărginite de portice, nu sînt în realitate decât atri, corespunzînd nu naosului, ci atriului bazilicii paleocreștine. Bazilica descoperită nu poate explica unele din trăsăturile principale ce caracterizează bazilicile urbane, cum sînt acoperișul în două pante și zidurile supraînălțate, cu ferestre pentru luminat, ale navei centrale. Despre cultul funerar, căruia E. Dyggve îi acordă o deosebită atenție în această privință, se poate spune că el a influențat asupra evoluției bazilicii, nu asupra algeirii acesteia ca sală de cult creștin. Pe de altă parte, bazilica paleocreștină nu poate fi socotită o copie a palatului imperial roman, nava centrală și cele laterale ale acesteia imitînd peristilul, iar transeptul și absida, — sala tronului cu anexele acesteia din urmă. O astfel de ipoteză nu poate explica trecerea de la peristilul descoperit la nava acoperită. Ea se lovește apoi de constatarea ultimelor cercetări arheologice, după care cea mai veche bazilică a lui Constantin cel Mare, ce se cunoaște, bazilica de la Lateran, n-avea transept încă de la început¹.

În cercetările lor mai noi, A. M. Schneider inclina să vadă originea bazilicii paleocreștine în bazilicile civile din forul roman (*basilicae forenses*), iar A. von Gerkan, în

¹ A. Prandi, *Questioni vecchie e nuove su alcuni tipi di basiliche paleocristiane*, în *Byzantion*, t. XXV—XXVII, 1955—1957, fasc. 2 (Mélanges Ejnar Dyggve), p. 539—580 ia din nou poziție contra teoriei cu privire la « basilica discoperta » și susține ipoteza formulată mai înainte de autor, despre existența unui tip de bazilică avînd fațada deschisă (*basilica aperta*).

bazilica din marile case romane, din care s-ar trage și bazilica palatelor imperiale. A. Grabar a plecat de la un punct de vedere asemănător cu al lui G. Giovannoni: arhitectura creștină nefiind la început decât un aspect al artei romane monumentale, constructorii bazilicilor lui Constantin cel Mare au împrumutat ca sală pentru adunările creștinilor tipul bazilical profan, cu multiplele lui întrebuițări. Bazilicile folosite pentru cultul păgîn erau prea rare pentru a fi servit ca prototip bazilicii paleocreștine. Edificiul bazilical, de origine profană, adoptat de creștinism, a suferit în cursul evoluției sale diferite influențe ale arhitecturii sacre antice (plăcile pentru *cancelli*, ciboriul, cupola și bolțile). F. W. Deichmann leagă de asemenea bazilica paleocreștină de bazilicile profane ale romanilor.

P. Lemerle și arhitectul Anastasios Orlandos au prezentat «o nouă teorie eclectică», după care bazilica paleocreștină și-ar trage originea din bazilica funerară, iar anexele acesteia ar fi fost împrumutate de la casele folosite în timpul primelor secole ale e.n. pentru cultul creștin. Unei asemenea concepții i se potrivește însă critica adusă și teoriei lui E. Dyggve că în arhitectura paleocreștină există o deosebire clară între monumentele de cult funerar, cunoscute sub numele de *martyria extra muros* și bazilicile din interiorul cetăților, destinate adunării obișnuite a creștinilor.

Bazilicile din Siria și din alte regiuni ale lumii vechi au împrumutat forme și elemente din arhitectura profană locală.

După constatările de mai sus se poate spune că mai obscură apare obârșia bazilicii păgîne însăși, al cărei nume arată o origine elevantică, deși săli susținute de coloane a cunoscut și vechea arhitectură egipteană. Dar fără a merge prea departe în trecut, în căutarea originii tipului arhitectonic bazilical, trebuie recunoscut că acesta era mult folosit în lumea romană ori de câte ori se punea problema construirii unor săli pentru adunări, fie ele judiciare, politice, comerciale, militare sau religioase. Pentru a construi săli asemănătoare, necesare adunării creștinilor după anul 313, arhitecții au procedat, ca și în celelalte cazuri, alegând același tip bazilical, larg răspândit și cu întrebuițări diferite. Acest lucru nu înseamnă însă că unele au servit în chip necesar ca model direct pentru celelalte, ci constituie o dovadă că planul bazilical era socotit cel mai potrivit pentru sălile de adunări.

Autorul studiului de mai sus înclină, pe bună dreptate, pentru această ultimă teorie în ceea ce privește originea bazilicii paleocreștine, acordând o importanță secundară însemnărilor simbolice. Construcțiile de plan bazilical din perioada romano-bazantină (sec. IV—VI), asemănătoare între ele ca formă, dar diferite ca întrebuițare, descoperite la noi în săpăturile arheologice de la Histria, deși sînt mai tîrzii, confirmă o astfel de ipoteză cu privire la originea unuia din cele mai răspîndite tipuri de construcție ale lumii vechi.

I. Barnea